

PAUL TILLICH

A HIT DINAMIKÁJA*

VI. A HIT ÉLETE

1. HIT ÉS BÁTORSÁG

Minden, amit az előző fejezetekben a hitről mondtunk, a valóságos hit tapasztalatából származik, abból a hitből, amely egy élő valóság, vagy képletes rövidítésben a hit életéből. Ez a tapasztalat utolsó fejezetünk tárgya. A „hit dinamikája“ jelen van nem csupán a hit tartalmának benső feszültségeiben és összeütközéseiben, hanem a hit életében is, természetesen egyik függ a másiktól.

Ahol hit van, feszültség is van a részvétel és az elkülönülés, a hívő ember és a végső érdek között. A „megragadva lenni“ hasonlatot használtuk, hogy a végső érdek állapotát leírjuk. És a megragadtatás magában foglalja őt, aki meg van ragadva és ami által meg van ragadva, tulajdonképpen a kettő ugyanazt jelenti. A végső érdekekben való valamilyen részvétel okvetlenül szükséges. Ebben az értelemben a hit minden ténykedése előfeltételezi a részvételt abban, amire az irányul. A végső érdekekkel kapcsolatos előző tapasztalat nélkül az abban való hit nem létezik. Ezt a hit misztikus formája a legerőteljesebben kihangsúlyozza. Ebben áll annak igazsága, amit semmilyen „csak hit“ teológia nem tud szétrombolni. Istennek az emberben való megnyilatkozása nélkül az Isten kérdése és az Istenben való hit nem lehetséges. Részvétel nélkül nincs hit!

De a hit megszűnik elkülönülés nélküli hit lenni — ez az ellentétes elem. Akinek hite van, elkülönül hitének tárgyától. Mäskülönben birtokolná azt. A közvetlen bizonyosságot jelentené és nem a hitét. Hiányoznék a hit mindenek ellenére való valósága. De az emberi helyzet, annak végsősége és elidegenedése megakadályozza az embert, hogy végső érdekekben részt vegyen. Itt láthatóvá válik a miszticizmus korlátja, mert nem veszi figyelembe az embernek e végső érdektől való elkülönülését.

A részvétel eleméből következik a hit bizonyossága, az elkülönülés tényéből pedig a hitben való kétség. Mindkettő lényeges a hit természete szempontjából. Néha a bizonyosság meghódítja a kétséget, de nem tudja

* Dynamics of Faith. New York, 1958. 99—127; fordította dr. Kovács Lajos.

kizárni. A ma meghódítottja a holnap hódítója lehet. Néha a kétség úrrá lesz a hiten, de azért továbbra is hit marad. Különben közömbösséggé válna. Sem a hit, sem a kétség meg nem szüntethető, bár mindkettő a minimumra csökkenhet a hit életében. Minthogy a hit élete a végső érdek állapotában való élet, és egyetlen emberi lény sem létezhetik ilyen érdek nélkül, ezt mondhatjuk: az emberből sem a hit, sem a kétség ki nem irtható.

A hitet és a kétséget szembeállították olyan módon, hogy a hit békés bizonyossága a kétség teljes eltávolítását jelenti. Valóban a hit életében lehet egy olyan bizonyosság, amely a hit és kételkedés küzdelmén felül áll. Minden emberi lénynek természetes és jogos kívánsága egy ilyen állapot elérése. De még ha az el is érné olyan emberekben, akiket szentnek neveztek, vagy olyanokban, akik megingathatatlanok hitükben — a kétség eleme, ha le is van győzve, nem hiányzik teljesen. A szenteknél megjelenik mint kísértés, amely a szentség állapotának növekedésével együtt erősödik. Azokban, akiknek hite megingathatatlan, a kétség csatlakozhatatlan tünete a farizeizmus és fanatizmus. A kétséget nem az elnyomás, hanem a bátorság győzi le. A bátorság nem tagadja, hogy a kétség jelentkezik, de azt mint végességének kifejezését veszi és a végső érdek tartalmát erősíti. A bátorságnak nincs szüksége kétségbevonhatatlan meggyőződés biztonságára. Magában foglalja a kockázatot, amely nélkül teremtő élet nem lehetséges. Például, ha valakinek végső érdeke Jézus, mint Krisztus, ez a hit nem a kétségtelen bizonyosság dolga, hanem a merész bátorság az elbukás veszélyével. Még akkor is, ha ez az állítás pozitív és határozott módon fejezi ki azt, hogy Jézus a Krisztus, ez a hitvallás, bátorságot és kockázatot foglal magában.

Mindez az élő hittel kapcsolatos, annak valóságos állapotával, és nem a hagyományos, feszültség, kétség és bátorság nélküli magatartással. A hit abban az értelemben, amely sok gyülekezeti tagnak és magának a társadalomnak a felfogását tükrözi, messze áll a hit dinamikus voltától. Azt is mondhatjuk, hogy az ilyen hagyományos hit a végső érdekekkel kapcsolatos tapasztalatoknak halott maradványa. Ez a hit halott, de életre kelthető. Mert még a nem-dinamikus hit is szimbólumokból él. Ezekben a szimbólumokban megtestesül az eredeti hit ereje. Ezért nem szabad alábecsülnünk a hitnek, mint hagyományos magatartásnak a jelentőségét. Az nem valóságos és nem élő hit, az lehetséges hit, amely aktualissá válhat. Ez áll főképpen a nevelésre. Nem jelentőség nélküli a gyermekekkel és egyszerű felnőttekkel megismertetni a hit objektív szimbólumait és azokkal együtt a korábbi nemzedékek élő hitének kifejezéseit. Ennek a módszernek az a veszélye, hogy a nevelés által közvetített hit természetesen hagyományos felfogás marad és nem jut el az élő hit állapothoz.

Az élő hit magában foglalja az azzal kapcsolatos kétséget és a bátorság kockázatát. Minden hitben van a közvetlen bizonyosságnak egy eleme, amely a kétséget, a bátorságot és a kockázatot kizárja. Ez szentvédélyben, aggodalomban kétségbeesésben, eksztázisban tapasztalható. De sohasem tapasztalható a valóságos tartalomtól való elkülönülésben. Ez tapasztalható valóságos tartalmában, és elméletileg csak az analitikus elem különítheti azt el. Az ilyen elméleti elkülönítés ennek az egész könyvnek az alapja. De maga a hit élete ilyen analitikus munkát nem foglal magában. Ezért a végső érdek konkrét tartalmával szembeni kétség a hit ellen irányul, és a hitnek a bátorság által kell önmagát erősítenie

A „bátorság“ kifejezés használata ebben az összefüggésben, amit részletesen megmagyaráztam a *The Courage to Be* (A létezés bátorsága) c. könyvemben, különösen a hittel való kapcsolatában magyarázatra szorult. Röviden kifejezve, a bátorság a hit azon eleme, amely a hit kockázatával kapcsolatos. Nem helyettesíthetjük be a hitet bátorsággal, de a hit nem írható le bátorság nélkül. A misztikus irodalomban „az Isten látomása“ úgy van bemutatva, mint olyan fokozat, amely túlmutat a hiten, akár a földöntúli életben vagy a földi élet ritka pillanataiban. Az isteni-vel való teljes egyesülésben a távolság eleme megszűnik, és azzal együtt megszűnik a bizonytalanság, a kétség, a bátorság és a kockázat. A véges a végtelenbe kapcsolódik, se nem szűnik meg, se nem különül el. Ez nem a rendes emberi helyzet. Az elkülönülő végesség állapotához hozzátartozik a hit és kockázat bátorsága. A hit kockázata a végső érdek konkrét tartalma. De vallásosan szólva, az ember hitében lehet egy bálványimádói elem, lehet az ember kívánsága szerinti gondolkodás, amely meghatározza a tartalmat; lehet egy társadalmi közösségnek az érdeke, mely egy elavult hagyományban tart minket; lehet a valóságnak egy olyan darabja, amely nem juttatja kellő módon kifejezésre az ember végső érdekét, mint a régi és új politeizmusban; lehet kísérlet arra, hogy saját céljára használja a végső érdeket, mint mágikus gyakorlatokat és imákat minden vallásban. Ez megtörténik a hit minden típusában, és az első evangéliumi történetek óta a kereszténység állandó veszélye. Az ilyen összezavarás elleni tiltakozás található a negyedik evangéliumban, ahol Jézus ezt mondja: „Aki hiszen én bennem, nem bennem hisz, hanem abban, aki elküldött engem“. De a klasszikus dogma, a liturgiák és a vallásos élet nem mentes ettől. Mindazonáltal a kereszténynek meg lehet a bátorsága, hogy kinyilvánítsa a Jézusban, mint Krisztusban való hitet. Tudatában van a bálványozási elhajlások lehetőségének, de annak is, hogy Krisztus képében a bálványozási elferdítések elleni próbakő kritérium — a kereszt.

Ebből a kritériumból ered a kereszténység igazi lényege, amely bátorságot ad a Krisztusban való hit kinyilvánítására, azaz arra, hogy az Isten és az ember közti ellentéteket áthidalja maga Isten. Az ellentét erőinek egyike a kétkedés, amely igyekszik megakadályozni a hit megvallásának bátorságát. Az a hit egyedüli abszolút bizonyossága, hogy a végső érdekekkel való kapcsolatunkban mindig a fogadók és nem az adók vagyunk. Mi soha nem léphetjük át a véges és a végtelen közötti hidat a véges részéről. Egyedül ez teszi a hit bátorságát lehetségessé. A bukás, a tévedés és a bálványimádás torzításának kockázata elfogadható, mivel a bukás nem választhat el minket végső érdekünktől.

2. A HIT ÉS A SZEMÉLYISÉG INTEGRÁCIÓJA

Az eddig elmondottak döntő jelentőségűek a hitnek a személyiséggel való kapcsolatát illetően. Ha a hit a végső érdekekkel való kapcsolat, minden más vonatkozás ahhoz kapcsolódik. A végső érdek mélységet, eligazítást és egyesítést ad minden más érdeknek és ezzel együtt magának a személyiségnek is. A személyes élet, amely ezekkel a tulajdonságokkal

rendelkezik, a hitbe való bekapcsolódást jelenti. Kihangsúlyozandó itt az, hogy egy ilyen igény lehetetlen lenne, ha a hit elferdült minden bizonyosság nélküli értelme állana fenn. De az állítás nem abszurdum, hanem nyilvánvaló, ha a hit a végső érdek.

A végső érdek a valóság és az emberi személyiség minden formájához kapcsolódik. A végső érdek más érdekeken felül áll, és alapja minden más érdeknek. A nélküle való lét, központ nélküli lét lenne. Ez az állapot azonban csak megközelíthető, de teljesen soha el nem érhető. Nem fogadható el, hogy lenne egyetlen ember végső érdek vagy hit nélkül.

A központ egyesíti az ember személyes életének minden elemét, a testit, a tudatalattit, a tudatost és a szellemit. A hit aktusában az ember testének minden idege, az emberi lélek minden törekvése, az emberi szellem minden ténykedése részt vesz. De a test, a lélek, a szellem nem az ember három része. Azok az emberi lét dimenziói, mindig egymáshoz tartozók; az ember ugyanis egy egység és nem részekből összetett. Ezért a hit nem az elszigetelt elme, vagy a lélek az az elme és a test ellentéte, vagy a test dolga, hanem az egész személyiség központosított tevékenysége a végső értelem és jelentőség felé.

A végső érdek szenvedélyes érdek, végtelen szenvedély dolga. A szenvedély nem valódi, testi alap nélküli, még akkor sem, ha teljesen szellemi szenvedély. A tiszta hit minden ténykedésében részt vesz a test, mert az igazi hit egy szenvedélyes tett. A részvétel módja lehet különböző. A test részt vehet egy vitális eksztázisban és a szellem eksztázisához vezető aszketizmusban. De a test mindenképpen részt vesz a hit életében. Ugyanez áll a tudatalatti törekvésekre, az emberi lélek ún. ösztöneire is. Meghatározzák a hit szimbólumainak és típusainak választását. Ezért a hit minden közössége igyekszik formálni tagjainak, különösen az új nemzedéknek törekvéseit. Ha valakinek hite olyan szimbólumokban jut kifejezésre, amelyek elősegítik a tudatalatti törekvéseket, ezek a törekvések megszűnnek zavarosak lenni. Nem kell azokat elnyomni, mert egybekapcsolódnak a személy tudatos cselekvésével. Ilyen módon az ember tudatos életét irányítják. A hit az ember öntudatos életét is irányítja. Az ember öntudatának a bomlasztó irányai minden személyes élet nagy problémái voltak. Ha egy egybekapcsoló központ hiányzik, az élet végtelen sokfélesége, valamint az emberi elme benső tevékenysége előidézheti a személyiség teljes szétbomlását. Más egyesítő központ nincs az elme végső érdekén kívül. Sokféle útja van annak, amiképpen a hit egyesíti az ember szellemi életét és annak uralkodó központot teremt. Van, amikor a fegyelem irányítja a mindennapi életet, van amikor az elmélkedés és a gondolkodás vagy a rendes napi munkára való összpontosítás vagy egy különleges cél vagy más emberi lény áll érdeklődése középpontjában. Minden esetben feltételezett a hit; hit nélkül mindez nem mehet végbe. Az ember szellemi ténykedése, művészi teljesítménye, tudományos ismerete, erkölcsi alakulása és politikai tevékenysége, tudatosan vagy tudattalanul jutnak a végső érdekekben kifejezésre, mely szenvedélyt és teremtő erőt ad azoknak, kimeríthetetlenül teszi mélységben és a közös cél felé való törekvésben.

Kimutattuk, hogy a hit miképpen határozza meg és egyesíti a személyes élet minden elemét, és miképpen válik integráló erővé. Felvázoltunk egy képet arról, hogy mit tud a hit alkotni. De nem mutattuk be a szétbomlás és a betegség erőit, amelyek megakadályozzák a személyes élet egységét még olyanoknál is, akikben a hit ereje legerőteljesebben

van jelen, mint a szenteknél, a nagy misztikusoknál, a kiemelkedő próféta személyiségeknél. Az ember csak töredékesen integrálódik, és lényének minden dimenziójában jelen van a szétbomlás vagy a betegség sok eleme.

Azt is mondhatjuk, hogy a hit integráló ereje gyógyító erő. Ez a megállapítás azonban magyarázatra szorul. Nyelvileg meg kell különböztetnünk a hit egybekapcsoló erejét az ún. „hitbeli gyógyítástól“. A hitbeli gyógyítás, ahogyan azt általában értjük, kísérlet meggyógyítani másokat vagy önmagunkat szellemi összpontosítás által. Ilyen gyógyító erő van a természetben és az emberben, és ez fokozható szellemi ténykedésekkel. Nem lekicsinylő értelemben az ember beszélhet a mágikus erő használatáról; valóban van gyógyító mágia, mind az emberi kapcsolatokban, mind saját magunkban. Mindez naponkénti tapasztalat, néha bámulatosságot intenzitásában és sikerében. De erre nem használhatjuk a „hit“ szót, és nem szabad ezt a végső érdek integráló erejével összetéveszteni.

A hit egybekapcsoló ereje a tényleges helyzetben szubjektív és objektív tényezőktől függ. A szubjektív tényező az a fok, ameddig egy személy a hit erejével szemben nyitott, és hogy milyen erős és szenvedélyes végső érdeke. Ez a nyitottság az, amit a vallás „kegyelem“-nek nevez. Ez adottság és szándékosan nem hozható létre. Az objektív tényező, amellyel a hit legyőzi a bálványimádási elemeket és a valóban végső felé irányul. A bálványozási hitnek határozott dinamizmusa van, lehet végtelenül szenvedélyes és gyakorolhat előzetes integráló hatalmat. Meggyógyíthatja és egyesítheti a személyiséget, magában foglalva lelkét és testét. A politeizmus istenei gyógyító hatalmat mutattak fel nem csupán mágikus módon, hanem igazi újra integrálás által. A modern szekuláris bálványimádás tárgyai, mint a nemzet és siker, gyógyító hatalmat mutattak fel nem csupán egy vezető jelszó vagy ígéret mágikus, lenyűgöző erejével, hanem a teljesületlen létezők teljesítésével egy értelmes élet érdekében. De az integrálódás alapja nagyon szűkkörű. A bálványimádó hit előbb vagy utóbb letörik és a betegség rosszabb, mint előzőleg. Az egyik korlátozott elemet megtámadja a másik korlátozott elem. Az elme szétválk, még akkor is, ha ezeknek az elemeknek egy része magas értéket képvisel. A tudatalatti erők teljesülése nem tart sokáig, azok előbb-utóbb elnyomatnak vagy kaotikusan széthullanak. Az elme összpontosítása eltűnik, mert az összpontosító tárgy elveszti meggyőző jellegét. A szellemi alkotó erő fokozatosan mind erőtlenebb, üresebbé válik, mert nincs végtelen jelentése. A hit szenvedélye a le nem győzött kétkedés és kétségbeesés szenvedésévé alakul át, és sok esetben neurózisba és pszichózisba menekül. A bálványimádó hitnek nagyobb a szétválasztó ereje, mint a közömbösségnek. A félrevezetett, bálványimádó hitnek ez a legnagyobb veszélye. A próféta lélek és mindenekfelett a Szellem az, amelyik harcol a hitnek bálványimádó eltorzítása ellen.

A hit gyógyító ereje felveti a kérdését annak más gyógyítási módokhoz való viszonyát illetően. Elmondhatjuk, hogy a hit gyógyító ereje a személyiség egészére vonatkozik, függetlenül az elme és a test egyes sajátos betegségeitől. Megelőzi, elkíséri és követi a gyógyulás minden más ténykedését. Végességében és elidegenedésében az ember szétbomlik különböző elemeire. A test valamelyik része lehet beteg, anélkül, hogy észbeni betegség járna vele, és az elme lehet beteg, látható elégtelenség nélkül. Az elme betegségének egyes formáiban, főképpen a neurózisban, de a testi betegség szinte minden formájában, a szellemi élet teljesen

egészséges maradhat, sőt erősödhetik is. Ezért orvosi beavatkozás szükséges, ha az egész személyiség ilyen elemei, külső vagy belső okokból szétbomlanak. Az is köztudomású, hogy az orvosi tevékenység, a értelmi-szellemi gyógyítást is beleértve, a személyiség egészének a reintegrálódását nem biztosítja. Ezt csak a hit teheti meg.

Az integrálódott személyiségeknek annyi típusa van, ahány típusa a hitnek. Az integrálódásnak van olyan típusa is, amely a személyes integrálódás különböző típusait egyesíti. Ilyen személyiséget teremtett az őskereszténység.

3. HIT, SZERETET ÉS CSELEKEDET

Amióta Pál apostolt az a támadás érte, hogy tanítása szerint az isteni megbocsátásban való hit és nem az emberi cselekedet teszi az embert elfogadhatóvá Isten előtt, a hitnek a szeretethez és cselekedethez való viszonya vita tárgya lett. A kérdés és a felelet egészen másképpen tevődik fel, ha hiten olyan dolgokban való hívést értünk, amelyek nem bizonyíthatók, vagy pedig ha a hit alatt az embernek a végső érdekeltégi állapotát értjük. Az első esetben természetes a szeretettől és cselekvéstől való közvetlen függésünk tagadása; a második esetben a szeretet és a cselekvés hozzákapcsolódik a hithez és attól nem választható el. A hit értelmezésének minden eltorzulása ellenére ez utóbbi a klasszikus hit-tétel, még ha nem is jut megfelelőképpen kifejezésre.

Az ember csak olyan végső érdekekkel kapcsolódik össze, amelyhez lényegében tartozik, de amelytől egzisztenciálisan elválasztódik. Láthattuk, hogy nincs hit az Istenről való látomásban. De van végtelen érdek abban, hogy egy ilyen látomást elérjünk. Ez feltételezi az elkülönültnek az egyesülését; az elkülönült egybekapcsolására való törekvés pedig a szeretet. A hit érdeke azonos a szeretet kívánságával: ahhoz való kapcsolódása, ahová tartozik és amitől el van idegenítve. Az Ószövetség nagy parancsolatában, amelyet Jézus megerősített, a végső érdek tárgya és a feltétel nélküli szeretet tárgya: Isten. Innen ered az Isten szeretete, amelyet a felebarát és önmagunk felé irányuló szeretet képvisel. Ezért az „Isten félelme“ és „Krisztus szeretete“ az, ami az egész bibliai irodalomban meghatározza a más emberi lények iránti magatartásunkat. A hinduizmusban és buddhizmusban a végső Egyben való hit, akitől minden lény ered, és ahová törekszik visszatérni, határozza meg a másokban való részvételt. A végső identitásban, az Egyben való tudat teszi lehetővé és szükségessé a minden lényel való kapcsolatot. Ez nem a Biblia szeretetfogalma, amely személyközpontú, de szeretet a kívánságunknak az értelmében, egyesülni azzal, amihez tartozik. A hit mindkét formájában nincs úgy felfogva, mint a hiten kívül álló valami, hanem mint magának a végsőnek egy eleme. A hit és szeretet egymástól való elválasztásának mindig a vallás megromlása a következménye. Amikor a judaizmus rituális törvények rendszere lett, az indiai vallások mágikus szakramentálizmussá váltak, a kereszténység pedig a dogmai legalizmusba esett, a hitnek a szeretettel való kapcsolata akadályozó tényező lett ezeknek a vallásoknak a

belső és külső világában egyaránt és gyakran vallásnélküli erkölcsstanná váltak.

Megpróbálták a hit eltorzított formájából úgy szabadulni, hogy a hitet teljesen elvetették. De felmerül a kérdés: van-e szeretet hit nélkül? Minden bizonnyal van szeretet a hittételek elfogadása nélkül; a történelem tanúsága szerint a szeretet ellen legszörnyűbb bűnöket éppen a fanatikusan védett hittételek nevében követték el. A szenvedélyesen elfogadott és védelmezett hitelvek nem hoznak létre szeretetből fakadó cselekedeteket. Mert a végső érdekekkel kapcsolatos hit szeretetet foglal magában, nevezetesen az elválasztott újra egyesítésére irányuló kívánságot és ösztönzést.

De fennmarad még mindig a kérdés: lehetséges-e a szeretet hit nélkül? Szerethet-e az az ember, akinek nincs a végső érdekekkel kapcsolata? A felelet az, hogy nincs emberi lény végső érdek nélkül és ilyen értelemben nincs ember hit nélkül. A szeretet még ha elrejtve is, de jelen van az emberben; mert minden emberben él a vágyódás a végső érdekének tartalmával való egyesülés iránt.

Tárgyaltuk a hit értelmének az elferdítését. Feltétlenül szükséges, bár lehetetlen korlátozott kereteink között, kivédeni a szeretet értelmének a félremagyarázását. Egy dolgot azonban meg kell említenünk: a szeretetnek az érzelmre való korlátozását. Amiképpen a hitben is az érzelem a szeretet megtapasztalásával kapcsolódik össze. De ez magát a szeretetet még nem teszi érzelmmé.

A szeretet többféle válfaját különböztethetjük meg. Szembe állított egymással a görög eros típusa a keresztény agapé típusával. Az eros jelenti a másik lény általi ön-kiteljesülést, az agapé viszont a saját maga átadását egy másik lény érdekében. Az ún. „szeretet-típusok“ valójában „szeretet-minőségek“, egymáshoz kapcsolódva és csak eltorzított formában egymással ellentétesek. Nincs igazi szeretet az eros és az agapé összekapcsolódása nélkül. Az agapé az eros nélkül az erkölcsi törvény iránti engedelmisség, melegség és egymáshoz való kapcsolódás vágya nélkül. Az eros pedig agapé nélkül egy zavaros kívánság, megtagadva a másik ember igényét, hogy mint független önmaga tudjon szeretni és szeretetben részesülni. A fanatikus nem szeretheti azt, aki ellen fanatizmusa irányul. A bálványimádó hit pedig szükségszerűen fanatikus.

A szeretet közvetlen megnyilvánulása a cselekvés. A teológusok vitták azt a kérdést, hogy a hit miképpen válik cselekvéssé. A felelet ez: azért mert szeretetet foglal magában és mivel a szeretet kifejezése a cselekvés. A hit és cselekedet közti közvetítő kapocs a szeretet. Amikor a reformátorok, akik az üdvözülést egyedül hit által hitték lehetségesnek, bírálták a római katolikus dogmát, hogy az üdvösséghez a cselekedetek szükségesek, igazuk volt annak tagadásában, hogy minden emberi cselekedet teremthet Istennel való egyesülést. Csak Isten egyesítheti önmagával az elidegenült embert. De a reformátorok nem fogták fel és a katolikusok is csak homályosan voltak tudatában annak, hogy a szeretet a hitnek egy eleme, ha a hiten a végső érdeket értik. A hit szeretetre indít, a szeretet pedig a cselekedetekben él. Ebben az értelemben a hit jelen van a cselekedetekben. Ahol van végső érdek, ott van szenvedélyes kívánság saját érdeke tartalmának megvalósítására. Az érdek végső formájában magában foglalja a cselekvés óhaját. Az ontológiai típusú hit az egyik lény másiktól való elkülönüléséből való kiemelkedés kívánsága. Az erkölcsi típusú hit arra igyekszik, hogy az elidegenült valóságot átfarmálja.

Mindkettőben a szeretet működik. Az első esetben az eros szeretet-minőség, mely a szeretett lényvel való egyesülést óhajtja azzal, ami a szerető és a szeretett felett áll. A második esetben az agapé minőség igyekszik a szeretett lény elfogadása felé. A misztikus szeretet önmaga megtagadása által egyesít. Az erkölcsi szeretet az én állításává változik át. A misztikus szeretet ténykedése túlnyomó mértékben aszketikus. Az erkölcsi szeretet pedig lényegében „agapé”. Mindkét esetben a hit határozza meg a szeretet fajtáját és a cselekvés módját.

Ezek a példák a hit jellegének alap-polaritását írják le. Még sok más példát hozhatunk fel. A lutheránus hit személyes megbocsátás tana kevésbé elősegítő a szociális tevékenységre, mint a kálvinista hit Isten dicsőítésében. A humanista hit az ember lényeges értelmét illetően kedvezőbb az általános művelődésre és demokráciára, mint az eredendő bűnnel és a valóság démoni formáival kapcsolatos hagyományos keresztény hit. A protestáns hit közvetítés nélküli, Istennel személyes szerinti kapcsolatában több független személyiséget teremt, mint a katolikus hit, és mint annak Isten és ember közti egyházi kapcsolata. A hit, mint a végső érdekekkel kapcsolatos állapot, szeretetre indít és cselekvésre ösztönöz. Ez a végső hatalom mindkettő felett.

4. A HIT KÖZÖSSÉGE ÉS ANNAK KIFEJEZÉSEI

A hit természetével kapcsolatos leírásokban kimutattuk, hogy a hit csak a hit közösségében valóságos, vagy pontosabban kifejezve, a hit nyelvének közösségében. A hit és a szeretet ugyanabba az irányba utal: szeretet a hit ténykedése, azaz az elkülönült egyesülésének a kívánsága. Ez teszi a hitet a közösség tényezőjévé. Végeredményben minthogy a hit a cselekvéshez vezet, és a cselekvés közösséget tételez fel, a végső érdek állapota csak a közösség cselekvése által válik aktuálissá.

Megvitattuk a hit és kétség viszonyából eredő helyzetet. De az erre vonatkozó hitbeli kifejezések másodrendű fontosságúak és a hit közösségében levő végső érdek alapvető kifejezései jelentősebbek. Amint láttuk, a végső érdek minden kifejezése szimbolikus, mivel a végső érdeket nem-szimbolikus módon kifejezni nem lehet. Különbséget kell tennünk a szimbolikus kifejezés két alapvető formája között — az intuitív és az aktív —, hagyományos kifejezésben a mitikus és a rituális. A hit közössége rituális szimbólum által formálódik és mitikus szimbólumokban jut kifejezésre. A kettő egymástól függ: ami a kultuszban végbemegy, el van képzelve a mítoszban és viszont. Az önkifejezés e két formája nélkül nincs hit. Még ha nemzet vagy siker is a hit tartalma, a rítusok és a mítoszok azokkal kapcsolatban vannak. Köztudomású, hogy a totalitárius rendszereknek kiépített rituális tevékenységük van, és van bennük a képzeletbeli szimbólumoknak egy ereje, amely bármilyen abszurdum is, kifejezi az egész rendszer alapjául szolgáló hitet. A totalitárius közösség rituális tevékenységben és intuitív szimbólumokban fejezi ki magát, amelynek sok hasonlósága van azzal, amiképpen a tekintélyen alapuló vallásos közösségek fejezik ki magukat. Mégis, minden tiszta vallásban

van egy tiltakozás a bálványimádási elemek ellen, amelyeket a politikai totalitarizmus megkötések nélkül elfogad.

A hit élete a hit közösségében való élet, nem csupán közös ténykedéseiben és intézményeiben, hanem tagjai belső életében is. A közösség tevékenységétől való elkülönülés nem jelenti szükségszerűen magától a közösségtől való elkülönülést. Lehetséges egy út (pl. az önkéntes elkülönülés), hogy azzal erősödjék a szellem, amely vezeti a közösségi életet. Gyakran van, hogy aki időlegesen visszavonul, visszatér a közösséghez, amelynek még beszéli a nyelvét, és amelynek szimbólumait megújítja. Mert nincs a hitnek olyan élete, még a misztikus egyedülletben sem, ami ne volna a hit közösségében való élet. Vannak közös érdekek alapján egybekapcsolódó csoportok, élvezve az egységet addig, amíg az érdeklődés tart. Vannak csoportok, amelyek természetesen nőttek össze mint családok és törzsek, és természetes halállal halnak meg, amikor életük feltételei megszűnnek. De a csoportok egyike sem hitközösségek önmagában. Arra való tekintet nélkül, hogy egy csoport természetes úton vagy a közös érdek alapján jön-e létre, az egy átmeneti, időleges csoport. Es végük kell legyen, amikor létezésük technikai vagy biológiai feltételei megszűnnek. A hit közösségében ezek a feltételek nem döntők; létezésük egyedüli feltétele hitük vitalitása. De az a közösség, amely a végső érdek alapján áll, nincs megsemmisülésnek kitéve előzetes érdekek vagy a beteljesülés hiánya miatt. Ennek az állításnak legbámulatosabb példája a zsidók története. Ők az emberiség történetében a hit végső és feltétel nélküli jellegének a dokumentumai.

A hitnek sem a kulturális, sem a mitológiai kifejezései nem jelentenek értéket, ha annak szimbolikus jellege nem válik érthetővé. Próbáltuk kimutatni a literatizmus, a betű szerinti értelmezés romboló következményeit, és gyakran megtörténik, hogy a literatizmussal ellentétben, magát a mítoszt és a kultuszt mint olyant ér támadás. A mítoszt a valásfilozófia, a kultuszt az erkölcsi előírások váltják fel. Lehetséges, hogy ez az állapot egy ideig fennáll, mert az eredeti hitnek még hatása van. Mert a hit kifejezéseinek a tagadása nem jelenti magának a hitnek a tagadását, legalábbis az első időkben. Ez az oka annak, hogy a nem valásos erkölcsiség magasrendűségét is ki lehet mutatni és meg lehet kísérlni a hit és az erkölcsiség összefüggésének a tagadását. De ennek a lehetőségnek határa van. A végső érdek nélkül az erkölcsiség minden rendszere alásüllyed a szociális igényekhez való alkalmazkodás módszerébe. És a végtelen szenvedélyt, amely az igazi hitet jellemzi, helyettesíti egy okos számítás, amely képtelen a bálványimádói hit szenvedélyes támadásainak ellenállni. Ez a leírása annak, ami nagy vonalakban történt a nyugati civilizációval. Ezt csupán az a tény rejti el, hogy a humanista hit sok képviselőjében az erkölcsi erő erősebb volt és ma is erősebb, mint az aktív vallási közösségekben. De ez csupán átmeneti állapot. Ezekben az emberekben még van hit, van végső érdek az emberi méltóságot és személyes beteljesülést illetően. Van bennük vallási lényeg, ami azonban az elkövetkező nemzedékekben megsemmisülhet, ha nem újul meg a hit. Ez csak a hit közösségeiben lehetséges, a mitikus és kultikus szimbólumok állandó igénybevételével.

Egyike azoknak az okoknak, amiért a független erkölcsök vallásos gyökereik ellen fordultak, ez az eltorzított jelentés, amit a vallás történetében a szimbólum és mítosz kapott, beleértve a keresztény egyházak

történetét is. A hit szimbólumai mágikus valóságokká deformálódtak, amelyek léteznek, mint fizikai erők, még akkor is, ha azokat nem fogadjuk el a hit cselekedeteiben, mint a végső érdek kifejezőit. Ezek terhelve vannak szent hatalommal, amely működik, ha az ember nem áll ellene. A szakramentális cselekményeknek ez a babonás magyarázata kiváltja a humanisták tiltakozását, és a vallás nélküli erkölcsiség felé hajtja őket. A protestáns tiltakozás egyik fő pontja a szakramentális babonáság elutasítása volt. De a történeti protestantizmus e tiltakozás által nem csak a kultikus babonákat távolította el, hanem a rituális és szakramentális szimbólumok eredeti értelmét is elvetette. Ezen az úton a protestantizmus, akarata ellenére, támogatta a független erkölcsiség felé való törekvést. De a hit nem maradhat élő a hit kifejezései és az azokban való személyes részvétel nélkül. Ez a belátás a protestantizmust a kultusz és a szentség új értékelésére készítette az újabb időben. Szimbólumok nélkül, amelyben a szent, mint megtapasztalt jelen van, a szent megtapasztalása elenyészik.

De ugyanez a helyzet a végső érdek mitológiai kifejezésével is. Ha a mítoszt szószerint értelmezzük, a filozófia azt, mint abszurdumot elveti. Mitológiátlanítani kell a szent történeteket, át kell változtatni a mítoszt vallásfilozófiává és végül vallás nélküli filozófiává. De a mítosz, ha úgy értelmezzük, mint a végső érdek szimbolikus kifejezése, minden vallásos közösség alapvető ereje. Nem helyettesíthető filozófiával vagy független erkölcsiség kódexével.

A kultusz és a mítosz tartja életben a hitet. Senkinél sem hiányozhatik, senki sincs teljesen végső érdek nélkül. Kevesen értik meg értelmét és erejét, bár a hit élete függ tőlük. Kifejezik egy közösség hitét, és személyes hitet teremtenek a közösség tagjaiban. Azok nélkül és a közösség nélkül, amelyben használják, a hit eltűnik és az ember végső érdeke homályossá válik. Akkor jön a független erkölcsök rövid órája.

5. A HITNEK HITTEL VALÓ TALÁLKOZÁSA

Sokféle hitközösség van nemcsak a vallás birodalmában, hanem a világi kultúrában is. A mi jelenlegi világunkban azok legtöbbje egymással kapcsolatban áll és türelmes magatartást tanúsít egyik a másik felé. De vannak fontos kivételek: legtöbbjük korunk politikai és társadalmi nyomása alatt fejlődik. Kivételek elsősorban a hit világi-politikai típusai. Ezek nem csupán a totalitárius hitet foglalják magukban, de saját védelmük által a demokratikus hitet is. A vallás világában is vannak kivételek; a római katolikus egyház hivatalos hittétele, hogy kizárólagosan birtokolja az igazságot, valamint a protestáns fundamentalizmus negatív viszonyulása a kereszténység és a vallás minden más formájához. A türelmetlenség, mint a hit jellegzetessége, könnyen megérthető. Ha a hit a végső érdekekkel való állapot és minden végső érdeknek konkrétan kell önmagát kifejeznie, a végső érdek különleges szimbóluma részt vesz annak

véglegességében. Részt vesz annak feltétel nélküli jellegében, habár önmaga nem feltétlen. Ez a helyzet, amely a bálványimádás forrása, ugyanakkor a türelmetlenség forrása is. Szinte elkerülhetetlenül bálványimádássá és démonivá válik. Ez történt mindazokkal a vallásokkal, amelyek a végső érdekük konkrét kifejezését komolyan veszik. Ez történt a kereszténységgel is, habár a kereszt szimbóluma annak ellenáll. A klasztrikus miszticizmusnak az az előnye, hogy a végső érdek konkrét kifejezését nem veszi komolyan, ezért túllép azokon a konkrét szimbólumokon, amelyeken minden vallás alapul. A judaizmusban és kereszténységben a valóság át van formálva a történelem Istenének nevében. A próféták kizárólagos monoteizmusa, a pogány világ sok istenével való küzdelme, az az Őszövetség egyetemes igazságosságának hirdetése és az egyetemes kegyelem az Újszövetségben — mindez a judaizmust, a kereszténységet és az iszlámot türelmetlenné teszi minden bálványimádással szemben. Az igazságosság, a történelem és a vég váradalmának ezek a vallásai nem tudták India misztikus türelmességét elfogadni. Türelmetlenné és fanatikusokká, bálványimádóikká válhatnak. Ez a különbség a próféták kizárólagos monoteizmusa és a misztikusok transzcendens monoteizmusa közt.

A kérdés ez: a hitnek hittel való találkozása vajon feltétel nélküli türelmessé váláshoz vagy kritérium nélküli türelmetlenséggé vezet-e? Ha a hit a végső érdekekkel való kapcsolatot jelenti, ez az alternatíva elesik. Minden hitnek szakramentuma a végső érdek, amelyben igyekszik magát kifejezni. Minden hit önbírálatá az a belátás, hogy a konkrét szimbólumok érvényessége viszonylagos.

Ezen az alapon megérthető a megtérés jelentése. A megtérés fogalmának van egy mellékjelentése, ami annak használatát nehezíti. Jelentheti abból az állapotból való felébredést, melyben a végső érdek hiányzik (vagy pontosabban el van rejtve) egészen a végső érdek tudatosodásáig. Ha a megtérés ezt jelenti, akkor minden szellemi tapasztalat a megtérés tapasztalata.

A megtérés jelentheti a változást az egyik hitfelfogásból a másikba. A megtérés ebben az értelemben nem végső érdek. Lehetséges, hogy igen, lehetséges, hogy nem. Csak az a fontos, hogy ha az új hitben a végső érdek jobban meg van őrizve, mint a régi hitben. Ha ez az eset, akkor a megtérésnek nagy jelentősége van.

A hitnek hittel való találkozásának fontos esete a nyugati világban a kereszténység találkozása a szekuláris hittel. Mert a szekularizmus soha sincs végső érdek nélkül; ezért a vele való találkozás nem más, mint a hitnek hittel való találkozása. Az ilyen találkozásban két cselekvési mód megfelel a helyzetnek, kettő pedig nem. A helyzetnek megfelelő két cselekvési mód közül az első a metodológiai tudakozódás a konfliktus elemeit illetően, és a második a helyzet azon elemeinek igazolása, amelyek a megtéréshez vezetnek. A kettőnek kombinációja a hitnek hittel való találkozásában a megfelelő magatartás. Ez elismeri, hogy a végső érdek nem az érvek dolga, hogy a végső érdek kifejezéseiben olyan elemek vannak, amelyek vita tárgyát képezik. A hit szimbólumainak minden küzdelmében ezt a kettős utat kell választani. Ez feloldja a hit konkrét kifejezésével kapcsolatos fanatizmust. A megtérés nem a győztes érveknél, hanem a személyes átadásnak a dolga.

A vitatható a kérdés másik oldala. Ha a misszió igyekszik elérni sokak megtérését az egyik hitből a másikba, megpróbálja ezt az emberiség egészére kiterjeszteni. Senki nem lehet biztos abban, hogy az emberi történelem folyamán ilyen egység létre fog-e jönni; senki nem tagadhatja, hogy ez az egység az emberiség nagy kívánsága és reménysége minden korban és minden helyen. De csak egy útja van az egységnek: ha különbséget teszünk a végső érdek és annak kifejezése között. Az egyetemes hit útja a próféták régi útja, ha bálványimádásnak nevezzük a bálványimádást, és elvetjük azt azért, ami valóban a végső. Az ilyen hit sohasem lesz képes magát egy konkrét szimbólumban kifejezni, bár minden nagy vallásnak az a vágya, hogy egy mindent magában foglaló szimbólumot hozzon létre, amelyben az ember hite egyetemesen kifejezi magát. Ennek a reménynek csak akkor van igazolása, ha a vallás megmarad saját szimbólumai feltételes és nem végső jellegének tudatosságában. A kereszténység a „Krisztus keresztje“ szimbólumban juttatja kifejezésre ezt a tudatosságot, még akkor is, ha a keresztény egyházak elhanyagolják ennek a szimbólumnak a jelentését. A kereszténység radikális önbírálata képessé teszi az egyetemességre, mindaddig, míg azt az önbírálatot mint erőt saját életében megtartja.

ÖSSZEFOGLALÁS: A HIT LEHETŐSÉGE ÉS SZÜKSÉGESSÉGE MA

A hit valóságos a történelem minden szakaszában. Ez a tény nem bizonyítja azt, hogy a hit lényeges lehetőség és szükségesség. Jelentheti mint a babonáság az ember igazi természetének elferdülését. Ezt sok ember, aki a hitet visszautasítja, hiszi. Ebben a könyvben az a kérdés vetődik fel, hogy az ilyen hit belátáson vagy félreértésen épül-e fel, és a feltétlen válasz az, hogy a hit visszautasítása az ember természetének teljes félreértéséből származik. A hit félreértésének és helytelen magyarázatának, valamint elferdülésének sok formáját vitattuk meg ebben a könyvben. A hit egy fogalom és egy valóság, amit felfogni és leírni nehéz. Szinte minden szó, amivel a hitet leírtuk, ki van téve új félremagyarázásoknak. Ez nem is lehet másképpen, mert a hit nem egy jelenség a többi mellett, hanem központi jelenség az ember személyes életében, megnyilatkozik és elrejtőzik ugyanabban az időben. Vallásos és a valláson túlra utal, az egyetemes és konkrét, végtelen változatú és mindig ugyanaz. A hit az ember lényegbeli lehetősége, ezért annak létezése szükséges és egyetemes. Lehetséges és szükséges a mi korunkban is. Ha a hitet úgy fogjuk fel, ahogyan az központi, végső érdek, nem hiúsíthatja meg a modern tudomány vagy bármilyen filozófia. És nem vonható kétségbe hitelessége, babona és tekintély alapon álló eltorzulások által az egyházakban, szektákban és egyéb mozgalmakban. A hit önmagán áll és igazolja magát azok ellen, akik támadják, mert csak egy más hit nevében támadható. Ez a dinamikus hit diadala, mert bármilyen tagadása a hitnek, önmagában a hitnek, a végső érdeknek a kifejezése.

EMLÉKEZÉS A BUDAPESTI UNITÁRIUS TEMPLOM SZÁZ ÉVÉRE

Az első budapesti unitárius templom száz évének, az 1928. évi legátusi szolgálatomat is figyelembe véve, több mint 60 esztendőn át különféle szolgálatokban személyes részese voltam. Az erdélyi unitárius egyház harmadik püspöke Enyedi György tudós és jeles prédikátor egyik beszédének alapjául Lukács evangéliuma 12. részének 32. versét választotta: „Ne félj te kicsiny nyáj, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy néktek adja az országot.“ Ennek az alapigének szellemében igyekszem a régmúlt időkről emlékezni, mondanivalómat rövidre fogni, inkább csak vázolva a legfontosabb történéseket.

Az 1848. évi országgyűlés az Erdélyben már 1568 óta „recepta religio-ként“ elismert unitárius egyházat Magyarországon is törvényesen elismertnek nyilvánítja *unitaria religio* néven. 1868 után az új parlamentben már több unitárius képviselőt találunk, közülök csak néhányat említek: Orbán Balázs, Ferencz József püspök Odeschalci Arthur, Boncza Miklós, akit Ady Endre apósaként ismer a közvélemény, valamint Daniel Gábor, aki később a parlament alelnöki tisztét is betöltötte. Kiegészítés után megindul az erdélyiek Budapestre költözése. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumba Buzogány Áron személyében unitárius tisztségviselőt neveznek ki, aki összegyűjti lakásán az unitáriusokat. 1869-ben gyermeke kereszteselésére Budapestre hívja angliai útjának sorstársát és barátját, Ferencz József akkori kolozsvári lelkész. Ebben az évben tartják az első nyilvános unitárius istentiszteletet Török Pál református püspök által átengedett teremben, melyen ő maga is részt vett. A következő években egyre több alkalommal jön unitárius lelkész Kolozsvárról istentisztelet tartására. A szolgálatot az evangélikusok Deák téri termeiben tartják a templom felépüléséig. Az unitáriusok száma közben gyarapszik, 1885-ben Ferencz József püspök kinevezi Derzsi Károly tordai tanár-lelkészt az első budapesti lelkésznek. A főváros telket ad, megindul a küzdelem a templom-építésért. 1890. október 26-án került sor a felavatására, melyen a vallás- és közoktatásügyi miniszter is jelen volt. A krónikás feljegyezte, hogy az avatáson szolgált három lelkész más-más arculatát mutatta be az unitarizmusnak. Derzsi a radikalizmus, Péterfi Dénes az unitárius ortodoxia, Ferencz József a kettőt kiegyenlítő szellemet képviselte.

A hívek és prédikáló lelkész képviselték együtt az unitárius gondolatot. A következőkben a szószék szolgálattevőinek egy-egy vonással való jellemzésével kísérem meg a megemlékezést a történeti sorrendben. Derzsi Károly némi vonakodás után jött Budapestre; mint prédikátort hamar népszerűség övezte. Az erdélyi hívek mellé felsorakoztak a hozzánk csatlakozottak is. Derzsi munkáját az építésben és azután is, három jeles világi ember támogatta, akiknek nevét a Nagy Ignác utcai templom kapubejáratánál elhelyezett emléktábla ma is őrzi: Hajós János, Kálnoki Bedő Albert, dr. Székely Ferenc. Derzsi sikeres szószéki szolgálatai mellé 1892-ben Unitárius kis könyvtár c. kiadványsorozatot indít, melyben angol és